БИТВА ЗА ІМ’Я

1.

Володимир Купченко приїхав до Едмонтону на дуже короткий час і тільки наполегливі прохання Паушів затримали його пообідати.

Цих людей в’язала довголітня дружба й співпраця. Належали вони саме до тих, у яких, протилежно до людей, що мають грошей більше, ніж розуму, розуму було завжди більше, ніж грошей. Але це співвідношення не спиняло їх провадити ту культурницьку працю, на яку вони були здібностями покликані, і якої вимагали обставини та потреба дня. Купченко учителював, Пауш (що приїхав 1928 року, активний учасник визвольних змагань) був дяком, диригентом, режисером опер і п’єс, був керівником перших українських радіопередач, має видані нотні збірники, "Службу Божу", має свої власні композиції. Це були потреби дня, а коло них купчилися й розросталися всі ті проблеми, що виникли в українського піонера Канади зразу після того, як він справився з корчуванням перших акрів пралісу.

Дивна й феноменальна річ! У далекій Канаді, відділеній горами й океанами від українського материка, з невиразних "людей у овечих кожухах" постали канадійські українці. Приїхали — самі не знали, хто вони такі. Русини чи австріяки, мадяри чи поляки — якісь "ґалішен". І тут стали українцями, народом з минулим, із своєю історією, культурою, традицією і естетикою. Немало боїв точилося, щоб така метаморфоза сталася, на всі боки, а Пауші і Купченки були активними учасниками цих боїв.

Оце ж про один такий відтинок минулих боїв за українське ім’я і згадує, вперемішу із напливами емоцій, Володимир Купченко.

— Прийшли до мене люди… "Поховайте, пане Купченко!" — "Та ж я не піп!" — Але що будеш робити? Жінка просить, благає, я й сам бачу, — біда. Тут фармерська криза, мішок пшениці фармер віддає за 15 центів, а його випродукування коштує 35 центів, 5 центів десяток яєць, за перевіз вола ще треба доплатити. Фармер грошей не має, — а батюшка хоче за похорон 40 долярів, ще й автом приїдь по нього. В кого тоді те авто було? Довелось мені якось там прочитати молитву, промову сказав — і поховав.

Московські "батюшки", що перші з’явилися тут і заповнили вакуум, позасновували перші церкви, вони відіграли в Альберті немалу ролю. Була ця роля русифікаторська. Своїх священиків, українських, тоді не було, а буковинці-православні не сприймали римського обряду. І все це опинилося під опікою московського православія. От від цієї опіки й відвойовував Купченко українську душу.

— Було раз, — згадує він, — у Смокі Лейку. Піп московський править у церкві, а я виліз на дзвіницю й промовляю. Всі повиходили з церкви, слухають мене, а в церкві нікого не лишилося.

Ця церковна боротьба зробила те, що люди поділилися на "руських" і українців. І хто ж? Приїхали з одного села, брати, свати, — і ворогують. Вони ворогували й ще ворогують і тепер. Поруч українських церков, є руські православні, для наших українців з Буковини. Це була довга й затяжна боротьба, аж деякі священики самі відкололися від московського православія. Ось Пауші розказують, що о. Хруставка (буковинець, священичото роду) відколовся та не сам, а ще потягнув за собою кільканадцять парафій.

— От іще навіть недавно, — каже пані Пауш, — як прибула нова міграція… Така старенька бабуся каже до новоприбулого буковинського священика, о. Дмитра Фотія: "Та розкажіть же мені про тоту Україну, я про неї ніколи не чула." Отець Фотій сів з одного боку, а пані-добродійка — з другого, і почали бабусі розказувати "про тоту Україну". Розказали їй

гарненько — і бабуся вже відтоді знає, що й вона українка, і все її численне поріддя.

Та чого дивуватися бабусі? Ось і Старчук, один із численної колонії Старчуків-піонерів, рідний дядько професора Ореста Старчука, через людей переказує до свого небожа:

— Нехай той молодий Старчук нам не псує нашого імени, якоїсь України тут не заводить. Я, як виїжджав з Буковини, то ніякої України не чув, де це він її взяв?

А професор Албертіїйського університету, Орест Старчук, приїхав вісім років тому і привіз із собою не тільки Україну, але й знання. "От, я радий, що ви із оферми та на генерала переставилися!" — привітав його своїм своєрідним стилем земляк Володимир Купченко, коли Ореста Старчука з праці у фірмі запрошено було на професора славістики до університету. За короткий час "той молодий Старчук" завів і в Албертійському університеті Україну, чи то пак українку. Шість років тому там не було жадної української книжки. Тепер, ревними заходами Ореста Дмитровича, збірка українки в Албертійському університеті налічує три тисячі томів, багато з них — рідкісних перлин, як ось "Літопис України XVII віку" Самійла Величка, найстарше видання "Слова о полку Ігоревім", "Поученіє Мономаха", етнографічні, мовознавчі, археологічні праці, клясики красного письменства та сучасна література… А втім, всього не перелічиш, краще прочитайте опис цієї збірки у журналі "На слідах" ч. 3 за 1955 рік.

Збірка ця носить ім’я видатного винахідника-українця, Романа Гонсет, що почав був свою винахідницьку кар’єру у Едмонтоні. Там він і вчився, там одружився з українською дівчиною з-під Едмонтону, з околиці Чіпмен. Ото ж та українка, тепер вдова винахідника, Ірина Ґонсет, адоптувала цю новонароджену бібліотеку і від початку її народження, 1951-го року, піклується нею, посилає великі суми на її поширення та розростання. Отак закупила вона дуже цінну збірку першодруків у шанхайській бібліотеці від якогось старого московського

емігранта. І нехай-но тільки Орест Дмитрович провідає ще про десь якусь скарбницю книжок, то вже напевно пані Ґонсет не пошкодує виряду для своєї адоптованої дитини.

От що розрослося з малих діл, з непомітної ніби молекулярної праці перших піонерів культурної цілини, що ними є оці люди, з якими я обідаю та розмовляю. Можливо… чи цікавилась би народжена в Чіпмен Ірина Гонсет українкою в Албертійському університеті, якби не їх праця, не бій за українське ім’я?

Та цей відтинок боїв, війна з московським православієм, тільки частина боїв за Україну та за те, яка вона мала б бути. Всі українці тут виразно поділені на католиків і православних і в межах цього поділу гуртуються. Що робиться в православних — католики ігнорують, і навпаки. З цього дещо й добре виходить, бо не згасає дух змагання, кожна громада хоче другу перевершити. Той музей, що започаткували у Мондерському манастирі о.о. Василіяни, був наслідком змагань із православними. Бо Союз Українок Канади має вже 30 років прекрасний музей при Інституті ім. П. Могили в Саскатуні. Але ось о. Петро Сацевич у Смокі Лейку розповів мені, що одна пара вже два роки не може повінчатися, бо батьки затялися. Молодого православного — щоб молода перейшла на православіє. Молодої греко-католички — щоб молодий перейшов на греко-католицтво. І вже обидва священики шукають якихось компромісів, щоб таки ж ту пару повінчати і щоб батьки обох сторін були вдоволені. Здається, цього року вони таки повінчаються у греко-католицькій церкві, але з присягою молодої, що діти будуть охрищені в православній церкві. На здоровий глузд — скільки непотрібного накопичення. Але що ж — боротьба!

У "Спогадах" В. Чумера є один уривок, що виглядає, як карикатура на боротьбу двох громад. Але це спогад, зафіксований факт, і ні слова в ньому змінити не можна. Ось на сторінці 63-ій цієї книжки прочитаймо собі таке і задумаймось після цього.

"Початок процесу за церковний будинок на Стар, Алта".

Клопіт між майже односельчанами за церковний будинок на Бівер Кріку в Альберті: почався з дуже простої й необдуманої причини. На самий Великдень 1901 року громадяни тої першої руської греко-католицької церковної громади одні запросили до церкви о. Заклинськокго, а друга група закликала православного батюшку Я. Корчінського. Хоч вже перед тим вони між собою поріжнилися на православних і католиків, то все одно одні другим не перешкоджали запросити свого панотця до церкви на відправу, щоб лише не разом та не в одну неділю. Тоді, коли є один, аби не був другий. Не перешкоджали одні другим тому, бо вони спільно тую церкву на Стар будували. Але коли прийшов Великдень, то й одні, й другі хотіли мати першеньство. Греко-католики стояли при тому, що як вони будували цю церкву, то було зрозумілим всім, що це церква греко-католицька. А друга сторона перечила, мовляли: це церква православна, бо першу відправу правив у ній російський православний батюшка. Отже, першенство повинні мати православні. І над цим питанням тоді посперечалися так, що "Йоже Цей День" не був Великоднем, бо до церкви не пустили ні о. Заклинського, ні батюшку Корчінського.

З пасками, які громадяни привезли святити до церкви, одні розтаборилися по одному боці церковного будинку на дворі, а другі по другому боці. Там сварилися й кепкували одні з других так, що аж було соромно слухати. І від того часу почалася між громадянством зненависть. З цим завелися аж до суду; перше в Едмонтоні, відтак до Оттави, а в кінці аж до Лондону в Англії.

Процес тягнувся майже чотири роки і коштував поверх 75 тисяч долярів. Всіх членів громади було поверх 60, однак, лише 26-тьох заплатила кошта, бо другі перед тим вже висунулися з громади. А інші пристали до римо-католицької церкви."

Прочитали? Задумаймось і вшануймо хвилиною мовчанки наше безголов’я — Розсвареність.

2.

За обідом розказує мені Володимир Купченко про ще один відтинок битви за Україну.

— Приїхав я на Шандри (назва фермерської околиці за прізвищем великої піонерської родини Шандрів, що, до речі, довго вважали себе "руськими")…Приїхав я на Шандри промовляти на вічу. А мені кажуть, що большевики поприносили дві скрині яєць, мене обкидати. "Нічого, — відповідаю, — я умиюся, а костюма вберу другого". Головував тоді Андрій Шандро. Почав я такими словами:

"Пане предсіднику, перше, ніж говорити промову, я скажу кілька слів про вашу біографію, що й ви самі не знаєте. Ось у мене є лист із краю. Я вам прочитаю його. Пишуть мені таке: "Дійшла до нас через Аргентину канадійська газета, а в ній ми прочитали, що вперше вибрали українця послом до канадійського парляменту, і що вибрали послом нашого краянина, Андрія Шандра. Це ми читали на зборах наших, тоді голова сказав, щоб усі ми встали на три хвилини мовчанки в честь канадійського посла, Андрія Шандра".

— В залі! — тихо. Андрій Шандро плаче. А в цю хвилину якийсь большевик пустив слово напроти мене. Тут одна баба до нього: "А ти, дурню, мовчи! Забирайся звідси!" Ця сама баба, що збирала яйця, щоб мене обкидати. Замість обкидати мене, виштовхала того "дурня" із залі, і я вже до кінця довів свою промову. Слухали й мовчали. Відтоді Андрій Шандро називає мене своєю родиною, а як зустріне, то заводить до ресторану й годує куркою.

Отакий атомічний процес відбувався у кожному місті, містечку, на кожному вічі, на зборах, мітингах. Як і у всій Канаді, червоні використовують зріст національного самоусвідомлення, щоб тим зміцнити свої впливи. У всіх тих містечках не тільки вміли обкидати яйцями, але відбувалися й справжні бійки, з участю поліції, з судами. Петро Пауш розповідає, що таким способом відбито залю Народнього Дому від комуністів, які опанували були його й не допускали нікого.

— Прийшов я до Смокі Лейку за дяка, вчителя й диригента. Застав там хор і оркестру, що складалися з самих комуністів, шістдесят осіб. Заля Народнього Дому в їх руках. Приготував я виставу і мусів винаймати в них залю. Заплатив 30 долярів, а вистава всього дала 35 долярів.

"Одного разу приїхав Володимир Купченко з промовою. Напхалися на ті збори комуністи, почали кричати, галасувати, ногами бити, стільцями грюкати. Було це над вечір, якраз заходило сонце. У вікні видно небо; вгорі хмари, внизу хмари, а посередині тонесенька смужка сонця, от-от сховається. І в залі так: по один бік сидять комуністи, по другий бік — наші, а посередині порожні лавки. Купченко побачив ту втікаючу смужку сонця й почав до нього промову: "Дороге сонце! Засвіти ж ти хоч на хвилиночку, просвіти цих дурнів, най вони побачать себе!" То було темнаво вже в залі, а як тільки він сказав, у цю мить сонце вийшло з хмари й ясно-червоно освітило ту половину, де комуністи скупчилися. А комуністи тоді от не кинуться бити Купченка.

"Але встав один поміркований чоловік і каже: "Хто зачепить Купченка,— матиме справу зо мною!" Вони тоді — на того чоловіка... І почалась бійка. Хтось вискочив і покликав поліцая. Від одного поліцая всі хвабрі комуністи врозтіч, нікого з них у залі не зосталося. Стихли, набрали в рот води!

"Той чоловік, який оступився за Купченком, прийшов додому й показав синові, що йому мало руки не викрутили. А син каже: "То ви, тату, так і промовчите? До суду треба подати". Був суд, на суді комуністи взяли собі оборонця, такого ж червоного адвоката. Він і програв справу словами до поліцая: "Ти тільки тому так говориш, що ти в уніформі!" Суддя зразу припинив розправу, відкликав на два місяці, на адвоката наклав грошеву кару, п’ятдесят долярів, за образу урядової особи. Дістали тії верховоди-комуністи по місяцеві ув’язнення, з правом заплатити кару грішми. На тій підставі, що карані, вже вони не могли бути вибрані до управи Народнього Дому. Ми вибрали нашу управу, а вони відтоді притихли.

Чим пояснити, що в хліборобській Альберті, якою донедавна була вона, так добре ведеться комуністам, так легко підчіплюють вони на гачок довірливих своїх симпатиків? Вони, кажуть, тепер сидять тихо, але все ж у Едмонтоні, вони мають свій величавий будинок, що зветься неясно й замотано "Юкрейніен Сентер" ("Український Культурний Центр"). Там вони, підкріплені українською культурою, експортованою для закордону, провадять своє окреме життя, явно-славно, ніхто їм не забороняє. Цікаво, чим живиться цей рух? Раніш він живився тим, що Канада перебувала в стані депресії, фармерський продукт не мав збуту, роботи не було, цілі зграї безробітних перекочовували з одного кінця Канади в другий. Сам Петро Пауш не міг утриматися в ті часи при культурницькій роботі і пішов працювати до фабрики виробу вікон та дверей за дев’ять долярів у тиждень, при шостидесяти годинах праці. Мешкання ж (із трьох малих кімнат) коштувало двадцять долярів у місяць, отже ж на харчі й одежу для родини із чотирьох осіб малощо лишалося. Із вибухом війни пощастило йому стати чорноробом при будові летовища, де праця була виснажлива й тяжка, хоч платна вже краще. Не можна було розігнути спини, щоб закурити, а хто не подобався наглядачеві, того відразу відправляли. За ворітьми стояли сотні безробітних цілими днями і тільки чекали, щоб наглядач звільнив кого, — вже десять бігло на його місце.

Але тепер…

— Я дивлюся, як тепер молодим усе легко приходить, — додав слідом за цим спогадом пан Пауш. — Я не мав за двадцять років того всього, що має мій син за один рік праці.

Тепер місцеві канадійські комуністи шукають тонших засобів, щоб тримати в сфері свого впливу наївних і довірливих симпатиків. І здається, що це імпорт українських мистецьких цінностей — гарно видані в Києві книжки, нові опери, записані на платівки народні пісні, ювілеї українських клясиків… Раніш робилося простіше. Ось про один такий інспірований епізод розповіла мені за сніданком раз пані Пауш. Відбувся він десь в тридцятих роках.

— Тут у нас в Едмонтоні був фермерський бунт, зорганізований комуністами. Був він призначений на певний день і мав назву "Голодовий марш". Мали з’їхатися фармері із цілої північної Алберти і зорганізованою масою, походом піїти до будинку парляменту та домагатись вищої ціни на збіжжя й фермерські продукти; а якщо б їх домагання не узгляднено, то повалити той уряд і поставити свій. (В той час у Алберті був "фармерський уряд"). Понавозили повний Робітничий Дім курей, гусей, по півсвині, масла, яєць, хліба — щоб гідно відсвяткувати перемогу після захоплення парляменту! Впорядкувавши цілий похід на "маркет сквері", із транспарантами "Наші діти хочуть молока", "Вимагаємо, щоб уряд підвищив ціну на збіжжя", пішли вони здобувати владу.

"А їх уже чекала кінна поліція. Коли підійшли лавою, поліція почала бити їх палицями. Той, що ніс транспаранта "Наші діти хочуть молока", був найнятий наш едмонтонець, і як дістав палицею по голові, кинув транспаранта й вигукнув: "А я по якого біса тут?"

"Був суд над організаторами того бунту. Декому присуджено грошові кари, або легкий арешт, а декого депортовано до Европи. Декотрі із депортованих виявили бажання їхати до Совєтського Союзу і як виїхали, то й слід про них загинув.

Що ж, там вони й дістали заплату за свою прислугу, — за творення заколоту в країні, яка прийняла їх для мирного будівництва. В Канаді за баламутства наївних їм був тільки суд, а у вибраній країні — каторга, може й смерть.

Таких історій про бійки й суди немало є в аналах албертійської минувшини. Отаке воно, це українське життя тут, далекі луни гомону в Україні. В Україні відбувся могутній процес відродження, вона прокинулась до свого життя, спалахнула яскравим вогнем, а по всьому світі, де є її пагінці, заграли рефлекси того полум’я. Отака сила української ідеї. І як би воно там не було, не є, а вже ці праві й ліві течії української свідомости знають, що вони не русини, не "пур ґалішен", а

українці. Видатну ролю в цьому процесі відіграв часопис "Український Голос", що його заснував свідомий гурток одиниць 1910-го року і мав відвагу назвати українським. І коли б не було державницького процесу в Україні, з усіма зльотами, болісними зривами, покрученими шляхами розвитку — так би може й потонула вся ця маса прибулих на нові землі "людей у овечих кожухах" без сліду.

Ці українці-канадійці почувають себе господарями своєї країни, бо вони її з диких лісів зробили плодючою й багатою країною, їх батьки поклали тут свої сили, здоров’я, кості. Але канадійська мозаїка народностей хоче знати родословне дерево своїх громадян. "Тільки коні в стайні родяться", — так сказав один англієць до хлопця, який соромився признатись, що він українського походження, і щоб не стати "кіньми, в стайні народженими", українці в Канаді потворили свої церкви, Народні Доми, організації. Жіночі організації, як наприклад Союз Українок Канади (що мені пощастило ближче до неї приглянутися і яка налічує сотні відділів по цілій Канаді), найпершим повсякденним своїм ділом вважають скріплення громадського життя, затримання і плекання народніх традицій, вивезених батьками з батьківщини. Чисто канадійська організація, якої ніде більше, як на канадійському ґрунті не виплекано, це Союз Українців Самостійників. Ця організація відограла й відограє провідну ролю у всіх ділянках громадського життя канадійських українців. Союз Українців Самостійників виріс на тлі народовецької групи, що об’єднала навколо себе найсвідоміші українські сили, що провела широку освідомлюючу працю серед українського народу в Канаді та взяла ініціятиву в зорганізуванні Української Греко-Православної Церкви в Канаді. Стараннями народовецької групи, що 1927-го року оформила себе в СУС, засновано Українську Православну Церкву.

Це буяння українських сил, не перешкоджаючи, а допомагаючи розбудові канадійської держави, друга майбутньої самостійної України, вільно процвітає тут у всіх видах, та навіть і в родинному житті. Битва за свою етнічну приналежність точиться і тут. Дуже цікаво розказував,

на прийнятті в д-ра Івана Яреми д-р Іванець про. одного свого пацієнта в шпиталі.

"Раз чую, як один наш пацієнт розповідає своїм сусідам англійською мовою, що він ось скоро матиме вдома "ґудтайм, юкрейнієн Істер". Я зацікавився: чому це англієць святкуватиме український Великдень? Том Кларк розповів мені, що його мати — українка, а батько — шкот. Вчила його мати розмовляти тільки по-українському, а батько дуже за це сварив і не дозволяв. То мати трохи попустила, і вже за шкільних років хлопець українську мову забув. Але мати не здалася. Як хлопець підріс, вона сказала: "Чекай, сину, я тобі знайду жінку-українку!" Оженила його з українською дівчиною, і тепер у нього мати й жінка українки. Вдома святкують українські свята".

Може мені так мило бути в колі Паушів і Купченка тому, що вони дають мені наочну лекцію, яка то та заокеанська галузь українського народу в найкращому зразку. Я ж так мріяла колись ще вдома побачити її, ту відгублену родину, що запустила своє коріння в новому ґрунті і щось уже нове творить. В цій ґрупі, що ось тепер, найцікавіша мені Стефанія Пауш, вже чиста канадійка. Граційність її душі весь час полоняє мене. Витримана, завжди рівна й доброзичлива до всього світу, щира й відкрита. Однаково вільно володіє обома мовами, без показового патосу однаково любить свою канадійську батьківщину і ту легендарну Україну. Вона надзвичайно горда з того, що вона — буковинка, ніколи не попустить підкреслити успіхи буковинців. Дуже скромна. Мало хто знає, що за приємною зовнішністю зграбної пані криються літературні таланти, що це вона — перекладачка на англійську мову "Марії" Уласа Самчука. Тому що лице її освітлене десь глибоко всередині захованою посмішкою, весь час хочеться на неї дивитися.

Але це тепер діюче покоління, верства Паушів і Купченка, що вклало свій життьовий запас сил у боротьбу за українське ім’я, воно має велику журбу.